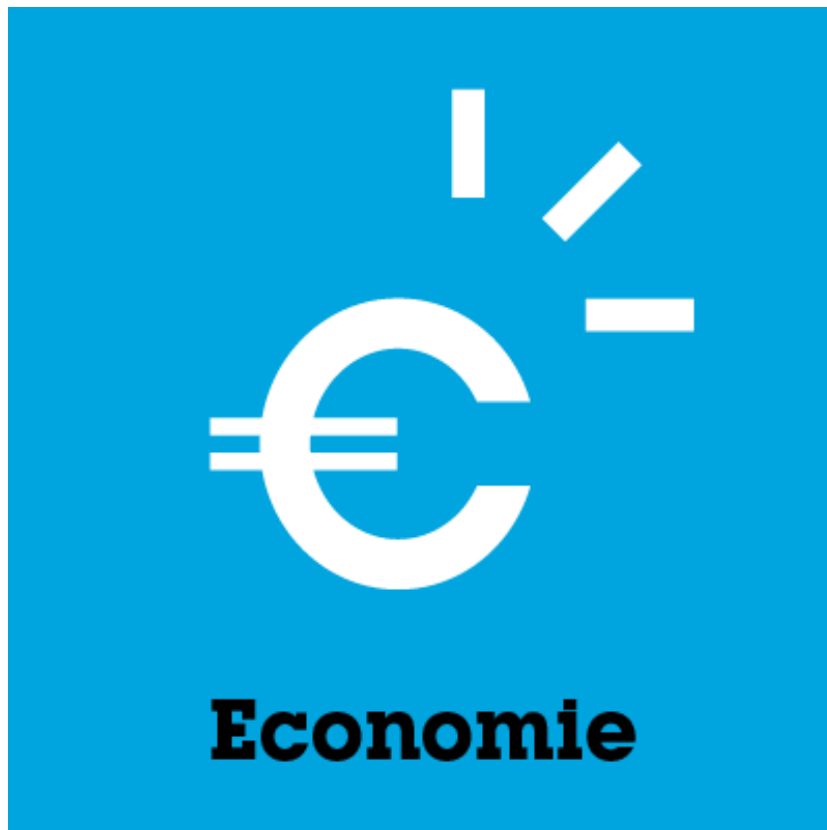

Antwoorden Oefenvragen

HAVO

Examenjaar 2026-2027

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	2
1. Markt (domein D)	5
1.1 Marktvraag en marktaanbod	5
1. Economie HAVO 2026, tijdvak 1, vraag 6	5
2. Economie HAVO 2026, tijdvak 2, vraag 1	6
3. Economie HAVO 2021, tijdvak 3, vraag 2	7
4. Economie HAVO 2023, tijdvak 2, vraag 10	8
1.2 Marktvormen	9
5. Economie HAVO 2025, tijdvak 1, vraag 26	9
6. Economie HAVO 2024, tijdvak 2, vraag 1	10
7. Economie HAVO 2024, tijdvak 2, vraag 8	11
8. Economie HAVO 2023, tijdvak 1, vraag 21	12
1.3 Kostenstructuur en opbrengsten	13
9. Economie HAVO 2018, tijdvak 2, vraag 1	13
10. Economie HAVO 2022, tijdvak 2, vraag 12	14
1.4 Consumentengedrag en producentengedrag	15
11. Economie HAVO 2024, tijdvak 1, vraag 7	15
12. Economie HAVO 2022, tijdvak 3, vraag 24	16
13. Economie HAVO 2023, tijdvak 2, vraag 7	17
14. Economie HAVO 2025, tijdvak 1, vraag 13	18
15. Economie HAVO 2018, tijdvak 1, vraag 4	19
1.5 Marktfalen, overheidsingrijpen en welvaart	20
16. Economie HAVO 2026, tijdvak 1, vraag 2	20
17. Economie HAVO 2026, tijdvak 1, vraag 27	21
18. Economie HAVO 2025, tijdvak 2, vraag 6	22
19. Economie HAVO 2026, tijdvak 1, vraag 13	23
20. Economie HAVO 2026, tijdvak 2, vraag 23	24
1.6 Arbeidsmarkt	24
2. Ruilen over de tijd (domein E)	25
2.1 Gezinnen ruilen over de tijd	25

21.	Economie HAVO 2019, tijdvak 1, vraag 20	25
22.	Economie HAVO 2017, tijdvak 2, vraag 19	26
2.2	De overheid ruilt over de tijd	27
23.	Economie HAVO 2025, tijdvak 2, vraag 23	27
24.	Economie HAVO 2024, tijdvak 2, vraag 13	28
2.3	Pensioenen	29
25.	Economie HAVO 2025, tijdvak 1, vraag 21	29
26.	Economie HAVO 2024, tijdvak 1, vraag 21 en 22	30
27.	Economie HAVO 2022, tijdvak 1, vraag 16	31
3.	Samenwerken en onderhandelen (domein F)	32
3.1	Speltheorie	32
28.	Economie HAVO 2025, tijdvak 1, vraag 16	32
3.2	Samenwerken en onderhandelen	33
29.	Economie HAVO 2017, tijdvak 1, vraag 19	33
3.3	Marktfalen	34
30.	Economie HAVO 2026, tijdvak 2, vraag 30	34
31.	Economie HAVO 2023, tijdvak 1, vraag 7	35
4.	Risico en informatie (domein G)	36
4.1	Risico en verzekeren	36
4.2	Asymmetrische informatie	36
32.	Economie HAVO 2026, tijdvak 1, vraag 4 en 5	36
33.	Economie HAVO 2024, tijdvak 2, vraag 14	38
34.	Economie HAVO 2021, tijdvak 1, vraag 17	39
4.3	Risico en rente	40
35.	Economie HAVO 2019, tijdvak 2, vraag 20	40
5.	Welvaart en groei (domein H)	41
5.1	Macro economische kringloop, nationaal inkomen en welvaart	41
36.	Economie HAVO 2023, tijdvak 2, vraag 28	41
37.	Economie HAVO 2024, tijdvak 1, vraag 27	42
38.	Economie HAVO 2024, tijdvak 1, vraag 26	43
39.	Economie HAVO 2021, tijdvak 1, vraag 21	44
40.	Economie HAVO 2021, tijdvak 1, vraag 6	45

5.2	Economische groei	46
41.	Economie HAVO 2022, tijdvak 1, vraag 1	46
42.	Economie HAVO 2025, tijdvak 1, vraag 1 en 2	47
43.	Economie HAVO 2023, tijdvak 1, vraag 18	48
44.	Economie HAVO 2021, tijdvak 2, vraag 11	49
45.	Economie HAVO 2021, tijdvak 2, vraag 6	50
5.3	Ongelijkheid en herverdeling	51
46.	Economie HAVO 2026, tijdvak 1, vraag 7	51
47.	Economie HAVO 2026, tijdvak 1, vraag 9	52
48.	Economie HAVO 2022, tijdvak 2, vraag 30	53
5.4	Arbeidsmarkt en werkloosheid	53
6.	Goede tijden, slechte tijden (domein I)	54
6.1	Conjunctuur en conjuncturele verschijnselen	54
49.	Economie HAVO 2026, tijdvak 1, vraag 20	54
50.	Economie HAVO 2023, tijdvak 1, vraag 17	55
51.	Economie HAVO 2024, tijdvak 2, vraag 17	56
52.	Economie HAVO 2016, tijdvak 1, vraag 22	57
53.	Economie HAVO 2025, tijdvak 2, vraag 11	58
6.2	Overheid, centrale bank en conjunctuur	59
54.	Economie HAVO 2026, tijdvak 2, vraag 12	59
55.	Economie HAVO 2025, tijdvak 1, vraag 6	60
56.	Economie HAVO 2025, tijdvak 2, vraag 2	61
57.	Economie HAVO 2026, tijdvak 2, vraag 10	62
58.	Economie HAVO 2019, tijdvak 1, vraag 7	63
59.	Economie HAVO 2026, tijdvak 2, vraag 18	64
60.	Economie HAVO 2025, tijdvak 1, vraag 7	65
61.	Economie HAVO 2023, tijdvak 1, vraag 16	66
62.	Economie HAVO 2022, tijdvak 1, vraag 22	67

1. Markt

1.1 Marktvraag en marktaanbod

1. Economie HAVO 2026, tijdvak 1, vraag 6

Oefenvraag examen 2026 tijdvak 1 – vraag 6

Fietsverzekeraar Fietsgarant heeft 10.000 diefstalverzekeringen voor fatbikes afgesloten. [...]

Fietsgarant analyseert zijn klantgegevens en hieruit blijkt dat:

- fatbikes van jongeren vaker worden gestolen dan fatbikes van ouderen, omdat ouderen hun fatbike meestal veiliger stallen;
- fatbikes relatief vaak worden gestolen in grote steden.

De werkelijke diefstalcijfers van fatbikes zijn veel hoger dan voorspeld. Verzekeraars stoppen daarom met het verzekeren van fatbikes.

Leg uit in welke richting de collectieve vraaglijn van fatbikes verschuift doordat verzekeraars stoppen met het verzekeren van de fatbikes.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- De (collectieve) vraag naar fatbikes zal (bij iedere prijs) afnemen, (omdat het niet meer mogelijk is om een fatbike te verzekeren). (1)
- Dit zal leiden tot een verschuiving van de (collectieve) vraaglijn naar links. (1)

Opmerking

Het tweede scorepunt alleen toekennen als het een logisch gevolg is van het eerste scorepunt. De vraaglijn (GO-lijn) verschuift naar rechts / rechtsboven.

2. Economie HAVO 2026, tijdvak 2, vraag 1

Oefenvraag examen 2026 tijdvak 2 – vraag 1

Fruit bevat veel gezonde voedingsstoffen en vitamines. Fruit wordt steeds populairder bij consumenten. Hierdoor is er sprake van een groei van deze markt.

Maak van onderstaande tekst een economisch juiste redenering.

De populariteit van fruit onder consumenten is gestegen, wat heeft geleid tot een verschuiving van de ...(1)... van fruit naar ...(2)....

Deze verschuiving leidt, bij een gelijk gebleven ...(3)..., tot een ...(4)... prijs per kilo.

Kies uit:

bij (1) aanbodlijn / vraaglijn

bij (2) links / rechts

bij (3) aanbod / vraag

bij (4) gelijkblijvende / hogere / lagere

Maximumscore 2 punten

Het juiste antwoord is:

- (1) vraaglijn
- (2) rechts
- (3) aanbod
- (4) hogere

(1) en (2) juist = 1 punt

(3) en (4) juist = 1 punt

3. Economie HAVO 2021, tijdvak 3, vraag 2

Oefenvraag examen 2021 tijdvak 3 – vraag 2

Uit een krant, december:

In Noorwegen is een botercrisis ontstaan, waarbij de prijs van roomboter uitzonderlijk hoog is geworden. Het aanbod is in handen van één producent, de zuivelondernemer Tine. De productiekosten van Tine zijn gestegen, doordat er na de recente natte zomer minder veevoer van goede kwaliteit was, en dus minder aanbod van melk en een hogere melkprijs.

De prijsstijging van roomboter is nog versterkt doordat de Noren tijdens kerst en de jaarwisseling veel lekkernijen bereiden met roomboter. Het importeren van roomboter is geen echt alternatief, omdat Noorwegen de invoer van roomboter met een hoog tarief belast.

In welke richting verschuift de vraaglijn in december ten opzichte van de periode daarvoor? Geef ook de reden waarom de vraaglijn in die richting verschuift.

Maximumscore 1 punt

Het juiste antwoord is:

- De vraaglijn (GO-lijn) verschuift naar rechts / rechtsboven.

Voorbeelden van een juiste reden voor de verschuiving in december, ten opzichte van de periode daarvoor:

- Bij elke prijs is meer vraag,
- De betalingsbereidheid bij elke gevraagde hoeveelheid is hoger.

4. Economie HAVO 2023, tijdvak 2, vraag 10

Oefenvraag examen 2023 tijdvak 2 – vraag 10

De Nederlandse overheid heeft het plan om een vliegbelasting van € 7,50 per vliegticket in te voeren voor alle vluchten vanaf een Nederlandse luchthaven: de vliegtaks. [...]

De luchtvaartmaatschappijen protesteren tegen de voorgestelde vliegtaks van € 7,50 per vliegticket, en stellen dat deze taks ten koste gaat van hun winst en alleen goed is voor de Nederlandse schatkist. Om het effect op de winst te verklaren, tonen zij een marktmodel met een vraag- en aanbodfunctie.

Marktmodel met vraag- en aanbodfuncties

$$Q_v = -P + 480$$

$$Q_{a\text{voor invoering vliegtaks}} = 2P - 105$$

$$Q_{a\text{na invoering vliegtaks}} = 2P - 120$$

Er geldt dat $Q_v = Q_a$

P = gemiddelde prijs van een vliegticket in euro's

Q = aantal vliegtickets vanuit Nederlandse luchthavens x 10.000

Op basis van dit marktmodel stellen de luchtvaartmaatschappijen dat ze de vliegtaks niet volledig kunnen doorberekenen in de prijs van een vliegticket.

Bereken hoeveel procent van de vliegtaks voor rekening van de luchtvaartmaatschappijen komt. Bereken daartoe eerst de oude en de nieuwe evenwichtsprijs.

Maximumscore 3 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Evenwichtsprijs vóór invoering vliegtaks:
 $-P + 480 = 2P - 105$
 $3P = 585$
 $P = € 195$
- Evenwichtsprijs na invoering vliegtaks:
 $-P + 480 = 2P - 120$
 $3P = 600$
 $P = € 200$
- De luchtvaartmaatschappij neemt $7,50 - (200 - 195) = € 2,50$ van de € 7,50 vliegtaks voor eigen rekening, dat is $\frac{2,50}{7,50} \times 100\% = 33,3\% / 33\%$

1.2 Marktvormen

5. Economie HAVO 2025, tijdvak 1, vraag 26

Oefenvraag examen 2025 tijdvak 1 – vraag 26

Door de steeds grotere beschikbaarheid van gegevens en de sterk toegenomen rekenkracht van computers heeft artificiële intelligentie (AI) zich sinds 2023 snel ontwikkeld. Met behulp van artificiële intelligentie kunnen grote hoeveelheden gegevens worden geanalyseerd. Steeds meer verzekeraars maken gebruik van artificiële intelligentie bij het beoordelen van individuele risico's van verzekerden en daardoor bij het vaststellen van een premie per verzekerde.

Gebruik bovenstaande tekst.

Geef een verklaring waarom de verzekeringsmarkt een markt is van onvolkomen concurrentie.

Maximumscore 1 punt

Voorbeelden van een juist antwoord zijn:

- Op een markt van onvolkomen concurrentie heeft de aanbieder invloed op de prijs. Uit de tekst blijkt dat de verzekeraar de premie kan vaststellen (met behulp van artificiële intelligentie).
- Op een markt van onvolkomen concurrentie is er geen sprake van transparantie. Uit de tekst blijkt dat de verzekeraar artificiële intelligentie gebruikt om risico's in te schatten en dus is de markt niet transparant.

6. Economie HAVO 2024, tijdvak 2, vraag 1

Oefenvraag examen 2024 tijdvak 2 – vraag 1

Cashewnoten zijn een belangrijk exportproduct voor Tanzania en een belangrijke bron van inkomsten voor de vele cashewnotenboeren in dat land. De cashewnotenboeren bieden hun oogst aan op een veiling. De veilingklok laat een hoge startprijs zien. Daarna zakt de prijs per kilogram, totdat een koper akkoord is en de cashewnoten koopt voor de aangegeven prijs. Alle cashewnoten zijn van dezelfde soort en kwaliteit.

Van welke marktvorm is sprake op de cashewnotenmarkt? Geef twee kenmerken van deze marktvorm.

Maximumscore 2 punten

Het juiste antwoord is:

- Volledige mededinging / volkomen concurrentie

Voorbeelden van juiste kenmerken zijn:

- Er zijn veel aanbieders.
- Het product is homogeen.
- Vragers en aanbieders kunnen de gehele markt overzien: er is sprake van transparantie.
- Er is vrije toe- en/of uittreding.
- De verkopers hebben geen marktmacht / de verkopers zijn prijsnemers.

7. Economie HAVO 2024, tijdvak 2, vraag 8

Oefenvraag examen 2024 tijdvak 2 – vraag 8

Uit een krant, januari 2024:

De overheid van een land wil meer marktwerking in de tandzorg. Vandaar dat er vanaf 1 januari 2024 nieuw beleid van kracht is, waarbij de aanbieders van tandzorg (tandartsen) zelf de tarieven voor hun diensten mogen bepalen. Tandartsen zijn voorstander van dit nieuwe beleid, omdat ze zich dan beter kunnen onderscheiden op kwaliteit. Voorheen werden de tarieven vastgesteld door de overheid. De overheid verwacht dat de marktwerking ertoe zal leiden dat vragers van tandzorg (patiënten) vaker gaan veranderen van tandarts. Er zijn in het land ongeveer 9.000 tandartsen werkzaam en dat is volgens de overheid voldoende om aan de vraag naar tandzorg te voldoen.

De markt voor tandzorg in dit land vertoont sinds 1 januari 2024 kenmerken van monopolistische concurrentie.

Noem twee relevante kenmerken van de marktvorm monopolistische concurrentie en licht die toe aan de hand van het krantenbericht.

Maximumscore 2 punten

Het juiste antwoord is:

Voorbeelden van relevante kenmerken met toelichting zijn:

- Er is sprake van prijszetting, want elke aanbieder bepaalt zelf de tarieven.
- Er is sprake van een groot aantal aanbieders, want er zijn in het land ongeveer 9.000 tandartsen werkzaam.
- Het geleverde product is heterogeen, want er is sprake van verschillende diensten/service/vertrouwensband tussen tandarts en klant.

8. Economie HAVO 2023, tijdvak 1, vraag 21

Oefenvraag examen 2023 tijdvak 1 – vraag 21

Uit een krant, maart 2020:

Een gigantische klap voor de olieprijs: binnen één dag met 30% gedaald naar US\$ 30 per vat ruwe olie. Voor deze historische prijsdaling zijn twee belangrijke oorzaken. Ten eerste werd in China - vanwege een uitbraak van het coronavirus - een groot deel van de industrie tijdelijk stilgelegd. China is 's werelds grootste importeur van olie. Ten tweede is tussen Rusland en Saoedi-Arabië een concurrentiestrijd om meer marktaandeel uitgebroken. Er is sprake van een beperkt aantal aanbieders die de oliemarkt domineren, namelijk Rusland, Saoedi-Arabië en de Verenigde Staten (VS).

Gebruik het krantenbericht.

Van welke marktvorm is er sprake op de markt voor ruwe olie? Verklaar je antwoord aan de hand van twee relevante kenmerken van deze marktvorm.

Maximumscore 2 punten

Het juiste antwoord is:

- Oligopolie.

Voorbeelden van relevante kenmerken zijn:

- Er is sprake van een beperkt aantal aanbieders.
- Er zijn toetredingsbarrières (beschikking over oliebronnen is voorwaardelijk voor toetreding).
- Er is sprake van marktmacht (dit blijkt uit het gegeven dat er concurrentiestrijd is om marktaandeel).

Indien oligopolie genoemd en twee kenmerken juist 2 punten

Indien oligopolie genoemd en een kenmerk juist 1 punt

Alle andere antwoorden 0 punten

1.3 Kostenstructuur en opbrengsten

9. Economie HAVO 2018, tijdvak 2, vraag 1

Oefenvraag examen 2018 tijdvak 2 – vraag 1

Voetbalvereniging Z8G uit de Brabantse Kempen viert binnenkort haar 60-jarig jubileum. De feestcommissie is van plan een spectaculaire Brabantse Avond te organiseren met een optreden van Guus Meeuwis als hoofdact. De locatie hiervoor is het sportpark en de naastgelegen weilanden die worden gehuurd. De penningmeester heeft een inschatting gemaakt van de opbrengsten en kosten.

Geef een voorbeeld van vaste (constante) kosten van de Brabantse Avond en licht toe waarom deze kosten constant zijn.

Maximumscore 2 punten

Voorbeelden van juiste antwoorden zijn:

- Huur weilanden / podium / tent / gage Guus Meeuwis.
- Deze kosten zijn onafhankelijk van het aantal verkochte toegangskaartjes.

10. Economie HAVO 2022, tijdvak 2, vraag 12

Oefenvraag examen 2022 tijdvak 2 – vraag 12

Uit een krant, 2019:

IFLAS, een reisbureau met reiswinkels in een aantal Nederlandse steden, is failliet verklaard. Econoom Jessica van Min legt uit dat de gemiddelde winst van reisbureaus met een fysieke winkel is gedaald als gevolg van de toegenomen concurrentie met de online reisbureaus: op een allinclusive reis naar Turkije wordt hooguit een tientje verdiend. Hierdoor zijn reisbureaus met een fysieke winkel kwetsbaar in hun voortbestaan.

Leg uit waarom de online reisbureaus lagere gemiddelde totale kosten (GTK) hebben dan reisbureaus met een fysieke winkel.

Maximumscore 1 punt

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Online reisbureaus hebben lagere vaste/constante kosten, bijvoorbeeld minder huisvestingskosten (waardoor zij lagere gemiddelde totale kosten (GTK) hebben dan reisbureaus met een fysieke winkel).

1.4 Consumentengedrag en producentengedrag

1.1. Economie HAVO 2024, tijdvak 1, vraag 7

Oefenvraag examen 2024 tijdvak 1 – vraag 7

Een speedpedelec is een variant van de elektrische fiets die tot 45 kilometer per uur kan rijden. Bestuurders van speedpedelecs zijn verplicht om een helm te dragen.

Is een helm een substitutiegoed of een complementair goed van de speedpedelec? Geef een argument voor je keuze.

Maximumscore 1 punt

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Een helm is een complementair goed, omdat de helm en de speedpedelec tegelijkertijd worden gebruikt / omdat de helm verplicht is bij gebruik van de speedpedelec.

12. Economie HAVO 2022, tijdvak 3, vraag 24

Oefenvraag examen 2022 tijdvak 3 – vraag 24

Uit een tijdschrift:

In 2018 werd voor € 9,3 miljard aan inktpatronen omgezet in Europa. De omzet in 2021 is 5 procent hoger dan in 2018.

De prijzen voor inktpatronen zijn hoog. Consumenten zoeken naar een goedkopere, maar kwalitatief gelijkwaardige vervanging van originele inktpatronen, de zogenaamde 'kloon-patronen'. De grote fabrikanten doen er alles aan om de 'namakers' te weren. Daarom zitten op sommige originele inktpatronen wel veertig tot vijftig patenten. Ook vervalt de garantie op de printer als er geen origineel inktpatroon is gebruikt.

Zijn printers en inktpatronen substitutiegoederen of complementaire goederen? Leg je keuze uit.

Maximumscore 1 punt

Het juiste antwoord is:

- Dit zijn complementaire goederen, want ze zijn beide nodig om te printen.

13. Economie HAVO 2023, tijdvak 2, vraag 7

Oefenvraag examen 2023 tijdvak 2 – vraag 7

De Nederlandse overheid heeft het plan om een vliegbelasting van € 7,50 per vliegticket in te voeren voor alle vluchten vanaf een Nederlandse luchthaven: de vliegtaks. [...]

Passagiers die vanaf de Nederlandse luchthaven Schiphol naar Rome vliegen, betalen bij luchtvaartmaatschappij Linea Azzurra een prijs van € 300 voor een vliegticket. De prijselasticiteit van de vraag naar deze vliegtickets van Schiphol naar Rome is $-1,4$.

Bereken hoeveel procent van de passagiers vanaf Schiphol naar Rome blijft vliegen indien de ticketprijs wordt verhoogd met € 7,50.

Maximumscore 3 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- De verhoging van de ticketprijs uitgedrukt als percentage van de oude prijs is:
$$\frac{P_{nieuw} - P_{oud}}{P_{oud}} \times 100\% = \frac{€ 7,50}{€ 300} \times 100\% = 2,5\%$$
- De procentuele verandering van de vraag =
Ev x percentage verandering van de prijs = $-1,4 \times 2,5\% = -3,5\%$
- Het percentage passagiers dat blijft vliegen is $100\% - 3,5\% = 96,5\%$

Opmerking

Een juiste uitkomst van de procentuele verandering van de vraag (tweede deelscore) is voorwaardelijk voor toekenning van de derde scorepunt.

14. Economie HAVO 2025, tijdvak 1, vraag 13

Oefenvraag examen 2025 tijdvak 1 – vraag 13

Fietsen op Bonaire wordt steeds populairder. Het wordt gezien als een gezond en duurzaam alternatief voor het vele autogebruik op het eiland. Toeristen maken graag gebruik van huurfietsen om het eiland te verkennen. [...]

Verhuurbedrijf Hopi Bon wil ook fietsen gaan verhuren. [...]

De directeur wil de lokale bevolking een jaarabonnement aanbieden, zodat ook zij meer gebruik kunnen maken van de huurfietsen. Dit jaarabonnement voor de inwoners is persoonsgebonden. De inwoners betalen een lagere prijs per dag dan de toeristen.

Leg uit of het plan van de directeur voldoet aan de twee voorwaarden van prijsdiscriminatie.

Maximumscore 2 punten

Een juist antwoord bevat:

- een uitleg dat er wordt voldaan aan het scheiden van deelmarkten.
- een uitleg of er wordt voldaan aan het vermijden van onderlinge doorverkoop.

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- De inwoners moeten aan kunnen tonen dat zij een inwoner zijn, dus is er sprake van gescheiden deelmarkten.
- De (goedkopere) abonnementen kunnen niet worden doorverkocht aan toeristen, want deze zijn persoonsgebonden. Aan beide voorwaarden wordt voldaan, dus prijsdiscriminatie is succesvol.
of
De (goedkopere) abonnementen kunnen door de inwoners worden doorverkocht aan de toeristen. Slechts aan een van beide voorwaarden wordt voldaan, dus prijsdiscriminatie is niet succesvol.

15. Economie HAVO 2018, tijdvak 1, vraag 4

Oefenvraag examen 2018 tijdvak 1 – vraag 4

Noem een voorwaarde waaraan moet worden voldaan om op een markt prijsdiscriminatie te kunnen toepassen.

Maximumscore 1 punt

Het juiste antwoord is:

Eén van de onderstaande voorwaarden:

- Er moet sprake zijn van gescheiden deelmarkten.
- Het product moet niet kunnen worden doorverkocht.

1.5 Marktfalen, overheidsingrijpen en welvaart

16. Economie HAVO 2026, tijdvak 1, vraag 2

Oefenvraag examen 2026 tijdvak 1 – vraag 2

De populariteit van fatbikes zorgt voor een forse toename van het aantal verkeersongevallen onder jongeren. Deze ongevallen leiden tot kosten voor politie en justitie.

Leg uit dat het gebruik van fatbikes leidt tot negatieve externe effecten, met als gevolg maatschappelijke kosten.

Maximumscore 2 punten

Een juist antwoord bevat in relatie tot de context:

- Een voorbeeld van een negatief extern effect waarbij wordt benoemd dat deze kosten niet zijn verwerkt in de prijs van de fatbike. (1)
- Een uitleg dat hierdoor sprake is van maatschappelijke kosten. (1)

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- De kosten voor politie en justitie zijn kosten die niet in de prijs van een fatbike zijn verwerkt (negatief extern effect). (1)
- Deze kosten komen ten laste van anderen dan de fatbikegebruiker (en komen dus ten laste van de maatschappij). (1)

17. Economie HAVO 2026, tijdvak 1, vraag 27

Oefenvraag examen 2026 tijdvak 1 – vraag 27

Een gezondheidsbureau in Groot-Brittannië onderzoekt een heffing op suikerhoudende voeding (de suikertaks).

In Groot-Brittannië wordt de suikertaks ingevoerd, met als doel de negatieve externe effecten van suikerconsumptie te verminderen. Suikerhoudende dranken waarvan het suikergehalte minder is dan 5% per liter worden niet belast. Voor dranken met 5% of meer suiker per liter geldt wel een suikertaks. Producenten verlagen daarom het suikergehalte in een deel van de dranken tot 4,9%.

Leg uit of het doel van de suikertaks wordt bereikt.

Maximumscore 2 punten

Een juist antwoord bevat in relatie tot de context:

- Een juiste beschrijving van de gevolgen van de suikertaks voor de suikerconsumptie. (1)
- Een juiste gevolgtrekking over de omvang van de negatieve externe effecten / negatieve gevolgen en het al dan niet bereiken van het doel. (1)

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Producenten verlagen het suikergehalte in dranken, waardoor de suikerconsumptie afneemt. (1)
- Hierdoor zullen de negatieve gevolgen van suikerconsumptie dalen en daarmee is het doel bereikt. (1)

Of

- Producenten maken extra reclame voor de dranken met een lager suikergehalte, daardoor neemt de gevraagde hoeveelheid naar deze drank toe. Hierdoor kan de suikerconsumptie gelijk blijven / stijgen. (1)
- Hierdoor zullen de negatieve gevolgen van suikerconsumptie niet verminderen / toenemen en daarmee is het doel niet bereikt. (1)

18. Economie HAVO 2025, tijdvak 2, vraag 6

Oefenvraag examen 2025 tijdvak 2 – vraag 6

Uit een krant:

De Mexicaanse overheid heeft op 1 januari 2014 een suikeraccijns ingevoerd om de negatieve externe effecten van overmatige suikerconsumptie terug te dringen. Sindsdien betalen Mexicanen een heffing in de vorm van een vast bedrag per pond¹⁾ suiker.

De invoering van een suikeraccijns heeft in Mexico het gewenste effect gehad: over heel 2014 nam de verkoop van suiker met gemiddeld 6 procent af, wat neerkomt op een verminderde consumptie van 1,5 pond per persoon. Deze lagere consumptie blijkt niet evenredig te zijn verdeeld over de verschillende inkomensgroepen, want de vraag naar suiker van mensen met een laag inkomen is prijselastischer dan die van mensen met een hoog inkomen.

Noot 1) een pond = 500 gram

Leg uit dat overmatige suikerconsumptie tot negatieve externe effecten leidt.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Overmatige suikerconsumptie (met diabetes / overgewicht / tandbederf tot gevolg) leidt tot hogere zorgkosten.
- Deze kosten worden niet (of slechts gedeeltelijk) door de suikerconsumenten zelf betaald.

19. Economie HAVO 2026, tijdvak 1, vraag 13

Oefenvraag examen 2026 tijdvak 1 – vraag 13

FC Forward is een voetbalclub die de thuiswedstrijden altijd in een uitverkocht stadion speelt. Toch heeft de club financiële problemen, die de gemeente tot nu toe heeft opgelost.

Is een ticket voor een thuiswedstrijd van FC Forward een collectief goed? Motiveer je antwoord.

Maximumscore 1 punt

Voorbeelden van een juist antwoord zijn:

- Nee, er is geen sprake van een collectief goed, want een ticket is rivaliserend / omdat je geen gebruik kunt maken van een zitplaats in een (uitverkocht) stadion als een ander dit ticket heeft.
- Nee, er is geen sprake van een collectief goed, want FC Forward kan bezoekers uitsluiten / de bezoekers moeten betalen voor een ticket.

20. Economie HAVO 2026, tijdvak 2, vraag 23

Oefenvraag examen 2026 tijdvak 2 – vraag 23

De overheid van Nederland doet een aanbesteding voor nieuwe verkeersborden. Hiervoor vraagt ze alle vijf ondernemingen die actief zijn op deze markt, om een bod uit te brengen. [...]

Als er sprake zou zijn van een maximumprijs van de overheid op de markt voor verkeersborden dan heeft dat invloed op deze markt.

Welke uitspraak is juist?

Een maximumprijs van de overheid op verkeersborden zorgt voor

A een verschuiving van de aanbodlijn naar links.

B een verschuiving van de vraaglijn naar rechts.

C een lagere productie van verkeersborden dan in het evenwicht.

D een hogere productie van verkeersborden dan in het evenwicht.

Maximumscore 1 punt

Het juiste antwoord is:

- C

1.6 Arbeidsmarkt

-

2. Ruilen over de tijd

2.1 Gezinnen ruilen over de tijd

21. Economie HAVO 2019, tijdvak 1, vraag 20

Oefenvraag examen 2019 tijdvak 1 – vraag 20

In 2004 is de energiemarkt geprivatiseerd. Sindsdien hebben consumenten de vrije keuze bij welke energieleverancier ze gas en elektriciteit afnemen. In de slag om de klant bieden sommige energieleveranciers bij een energiecontract met een vaste looptijd van drie jaar een 'gratis cadeau' aan, zoals een tablet, smartphone of laptop. Directeur Wolfert van de Vastelastenbond: "Veel consumenten denken dan dat ze een goede deal sluiten, maar in feite zitten ze vast aan een duur energiecontract waarmee ze het 'cadeau' zelf betalen. Sterker nog, er moet meer betaald worden dan de gemiddelde winkelprijs van het cadeau, omdat er sprake is van rente. Dat komt neer op ruilen over de tijd zonder dat de consument zich daarvan bewust is en dat is verboden."

Leg uit dat er bij het aangaan van een energiecontract met een 'gratis cadeau' sprake is van ruilen over de tijd.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juiste uitleg is:

- Het 'cadeau' wordt via het contract in 3 jaar betaald, waardoor er sprake is van een lening (koop op afbetaling) / waardoor de consument de consumptie van de toekomst naar voren schuift en dat is ruilen over de tijd. (De rente die betaald moet worden kan worden gezien als de prijs van ruilen over de tijd.)

22. Economie HAVO 2017, tijdvak 2, vraag 19

Oefenvraag examen 2017 tijdvak 2 – vraag 19

Leg uit hoe een economische crisis kan leiden tot stijgende besparingen bij gezinnen.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juiste uitleg is:

- Een economische crisis kan zorgen voor onzekerheid over behoud van werk en inkomen (dalend consumentenvertrouwen), waardoor er meer gespaard zal worden om het (huidige) consumptieniveau in de toekomst te kunnen continueren.

2.2 De overheid ruilt over de tijd

23. Economie HAVO 2025, tijdvak 2, vraag 23

Oefenvraag examen 2025 tijdvak 2 – vraag 23

Leg uit dat een overheidstekort kan worden gezien als uitgestelde belastingheffing.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Het overheidstekort leidt tot een toename van de overheidsschuld die toekomstige verplichtingen (rentelasten en aflossing) veroorzaakt.
- Deze verplichtingen moeten (uiteindelijk) met toekomstige belastingontvangsten worden betaald.

24. Economie HAVO 2024, tijdvak 2, vraag 13

Oefenvraag examen 2024 tijdvak 2 – vraag 13

De overheid van een land stimuleert de scholing van volwassenen. Daarom kent het land een regeling waarbij scholingskosten aftrekbaar zijn voor de inkomstenbelasting. Een voorwaarde voor belastingaftrek is dat de studie gericht moet zijn op een beroep en niet op een hobby.

Leg uit dat de overheid met deze regeling ruilt over de tijd.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- De overheid heeft nu minder belastinginkomsten (van belastingplichtigen die scholingskosten aftrekken / van belastingplichtigen die minder gaan werken om te studeren) en zal nu dus (meer) moeten lenen / minder kunnen aflossen.
- De hogere verdien capaciteit van de belastingplichtige leidt later tot hogere belastingontvangsten en dus tot de mogelijkheid om dan meer af te lossen.

2.3 Pensioenen

25. Economie HAVO 2025, tijdvak 1, vraag 21

Oefenvraag examen 2025 tijdvak 1 – vraag 21

De AOW is een basispensioen voor ouderen. Door de vergrijzing verslechtert de betaalbaarheid van de AOW: er zijn minder werkenden die premie betalen waarmee de uitkeringen in dat jaar worden betaald. De Nederlandse overheid heeft daarom een aantal jaar geleden besloten de AOW-leeftijd geleidelijk te verhogen van 65 naar 67 jaar en daarna te koppelen aan de levensverwachting. De AOW-leeftijd stijgt dan mee met de gemiddelde levensverwachting.

Wordt de AOW-uitkering volgens het kapitaaldeckingsstelsel of het omslagstelsel gefinancierd? Motiveer je keuze.

Maximumscore 1 punt

Voorbeelden van een juist antwoord zijn:

- Omslagstelsel, want de in een jaar ontvangen premies worden gebruikt om de AOW-uitkeringen in hetzelfde jaar te betalen.
- Omslagstelsel, want de werkenden van nu betalen voor de AOW'ers van nu.

26. Economie HAVO 2024, tijdvak 1, vraag 21 en 22

Oefenvraag examen 2024 tijdvak 1 – vraag 21 en 22

Vraag 21: Geef een verklaring dat verlaging van de pensioenuitkeringen de bestedingen van ouderen kan verlagen.

Vraag 22: Leg uit dat verlaging van de pensioenuitkeringen kan leiden tot afname van de huidige bestedingen van de werkzame beroepsbevolking.

Vraag 21: maximumscore 1 punt

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Een verlaging van de pensioenuitkeringen betekent een daling van het inkomen van gepensioneerden/ouderen, waardoor hun bestedingen / uitgaven kunnen afnemen.

Vraag 22: maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Een verlaging van de pensioenuitkeringen zorgt voor een daling van het toekomstig inkomen van werkenden.
- Hierdoor zullen werkenden kiezen om nu extra te sparen (waardoor er minder besteed gaat worden.)

Of

- Door de verlaging van de pensioenen gaan ouderen minder besteden, hierdoor daalt de vraag en de productie.
- Werkenden worden werkloos, waardoor het inkomen daalt. Hierdoor heeft de werkzame bevolking minder te besteden.

27. Economie HAVO 2022, tijdvak 1, vraag 16

Oefenvraag examen 2022 tijdvak 1 – vraag 16

Het Nederlands pensioenstelsel bestaat uit drie pijlers, die samen de totale uitkering bepalen die iemand ontvangt als hij de pensioengerechtigde leeftijd heeft bereikt. De pijlers zijn:

- (1) het staatspensioen (AOW)
- (2) het bedrijfspensioen
- (3) het individueel opgebouwde pensioen

De tweede pijler, het bedrijfspensioen, wordt opgebouwd voor werknemers in loondienst. Werkgevers en werknemers leggen premie in bij pensioenfondsen, die de premies beleggen. Het stelsel van bedrijfspensioenen staat onder andere onder druk door lage beleggingsrendementen. [...]

Leg uit waarom er bij premie-inleg voor het bedrijfspensioen sprake is van 'ruilen over de tijd' voor de werknemer.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- De werknemer offert nu consumptie op door premie te betalen;
- En ontvangt dan later een pensioeninkomen dat hij/zij kan besteden.

3. Samenwerken en onderhandelen

3.1 Speltheorie

28. Economie HAVO 2025, tijdvak 1, vraag 16

Oefenvraag examen 2025 tijdvak 1 – vraag 16

De landen van de Europese Unie (EU) hebben een akkoord gesloten waarin staat dat de uitstoot van CO₂ fors moet dalen. De EU geeft elke lidstaat een hoeveelheid CO₂-emissierechten. Een emissierecht geeft het recht tot uitstoot van één ton CO₂. De overheid van een lidstaat mag deze emissierechten verdelen onder haar bedrijven. De bedrijven kunnen de emissierechten met elkaar verhandelen. Als een bedrijf meer CO₂ wil uitstoten, moet het rechten kopen van een bedrijf dat bereid is minder CO₂ uit te stoten (dan wat het aan emissierechten van de overheid heeft gekregen).

Bedrijven kunnen ook ervoor kiezen om duurzamer te produceren waardoor zij minder emissierechten hoeven op te kopen. Een econoom onderzoekt de casus van twee bedrijven: Gas en Kolen. In het model van de econoom staan winstveranderingen voor beide bedrijven voor het komende jaar.

Pay-offmatrix winstveranderingen in miljoenen euro's

		Kolen	
		kopen emissierechten	investeren in duurzame productie
Gas	kopen emissierechten	-70 ; -80	-50 ; -40
	investeren in duurzame productie	-30 ; -60	-35 ; -45

Leg uit of beide bedrijven in een gevangenendilemma terecht komen. Ga als volgt te werk:

- Leg met behulp van getallen uit hoe de dominante strategie van beide bedrijven tot stand komt.
- Leg uit of er sprake is van een gevangenendilemma.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Gas zal investeren in duurzame productie omdat $-30 > -70$ en $-35 > -50$. Kolen zal ook investeren in duurzame productie omdat $-40 > -80$ en $-45 > -60$. (Beide hebben een dominante strategie om te investeren.)
- Het (Nash-)evenwicht / de uitkomst / $(-35 ; -45)$ is optimaal, want er is voor beide spelers tegelijkertijd geen betere uitkomst mogelijk. Er is geen sprake van een gevangenendilemma.

Opmerking

Het eerste scorepunt kan ook behaald worden door middel van best-response-methode.

3.2 Samenwerken en onderhandelen

29. Economie HAVO 2017, tijdvak 1, vraag 19

Oefenvraag examen 2017 tijdvak 1 – vraag 19

Verklaar dat bij het tot stand brengen van een cao voor een bedrijf sprake kan zijn van meeliftgedrag door werknemers.

Maximumscore 1 punt

Een voorbeeld van een juiste verklaring is:

- Leden van een vakbond betalen lidmaatschapsgeld en werknemers die geen lid zijn, kunnen zonder te betalen profiteren van de gemaakte cao-afspraken.

3.3 Marktfalen

30. Economie HAVO 2026, tijdvak 2, vraag 30

Oefenvraag examen 2026 tijdvak 2 – vraag 30

Werknemers willen interessant blijven voor de arbeidsmarkt. Hierdoor gaan werknemers investeren in hun menselijk kapitaal.

Investerings in menselijk kapitaal kunnen ook door de werkgever gedaan worden. Deze investeringen kunnen leiden tot verzonken kosten voor de werkgever.

Leg uit hoe de werkgever ervoor kan zorgen dat er geen verzonken kosten optreden.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- De werkgever kan een clause in het contract van de werknemer opnemen dat hij/zij een minimale periode in dienst moet blijven. (1)
- Op deze manier kan de werkgever de investering terugverdienen, waardoor er geen verzonken kosten optreden. (1)

31. Economie HAVO 2023, tijdvak 1, vraag 7

Oefenvraag examen 2023 tijdvak 1 – vraag 7

De Aziatische restaurants in Nederland kampen met een groot tekort aan specialiteitenkoks. Dit tekort is ontstaan doordat Aziatische restaurants in korte tijd zeer populair zijn geworden. Specialiteitenkoks zijn koks die in Azië zijn opgeleid en ervaring hebben met specialistische kooktechnieken. De zeer specialistische kennis en kunde kan tot op heden niet worden aangeleerd op Nederlandse scholen. Omscholingstrajecten van Nederlandse koks hebben ook nog geen specialiteitenkoks opgeleverd die op het vereiste hoge kwaliteitsniveau werken.

Leg uit dat bij de investering in omscholingstrajecten sprake is van verzonken kosten voor de sector van Aziatische restaurants.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Als omgeschoolde Nederlandse koks het door Aziatische restaurants gewenste niveau niet bereiken, kunnen ze niet worden ingezet als kok in deze restaurants.
- De investeringskosten van scholing kunnen op geen enkele andere manier worden terugverdiend.

4. Risico en informatie

4.1 Risico en verzekeren

-

4.2 Asymmetrische informatie

32. Economie HAVO 2026, tijdvak 1, vraag 4 en 5

Oefenvraag examen 2026 tijdvak 1 – vraag 4 en 5

Fietsverzekeraar Fietsgarant heeft 10.000 diefstalverzekeringen voor fatbikes afgesloten. [...]

Fietsgarant analyseert zijn klantgegevens en hieruit blijkt dat:

- fatbikes van jongeren vaker worden gestolen dan fatbikes van ouderen, omdat ouderen hun fatbike meestal veiliger stallen;
- fatbikes relatief vaak worden gestolen in grote steden.

Op basis van de analyse ontstaan er twee voorstellen:

- 1 premiedifferentiatie toepassen op basis van de leeftijd en postcode van de verzekerde
- 2 een verplicht eigen risico instellen van 20% van de aanschafwaarde

Vraag 4: Leg uit dat door voorstel 1 averechtse selectie afneemt.

Vraag 5: Verklaar dat voorstel 2 zorgt voor een afname van moral hazard onder de verzekerden.

Vraag 4: maximumscore 2 punten

Een juist antwoord bevat in relatie tot de context:

- een uitleg van het verband tussen de goede/slechte risico's en de hoogte van de premie. (1)
- een juiste gevolgtrekking dat goede risico's verzekerd blijven. (1)

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- De verzekering zorgt ervoor dat ouderen / goede risico's een korting krijgen (op de premie), (1)
- waardoor de ouderen / goede risico's verzekerd blijven (en dus averechtse selectie afneemt). (1)

Of

- De verzekering zorgt ervoor dat klanten die niet in een grote stad wonen / goede risico's een korting krijgen (op de premie), (1)
- waardoor deze klanten / goede risico's verzekerd blijven (en dus averechtse selectie afneemt). (1)

Vraag 5: maximumscore 1 punt

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Door voorstel 2 hebben de verzekerden een financieel nadeel van roekeloos gedrag, (waardoor moral hazard zal afnemen). De werkgever kan een clause in het contract van de werknemer opnemen dat hij/zij een minimale periode in dienst moet blijven. (1)

33. Economie HAVO 2024, tijdvak 2, vraag 14

Oefenvraag examen 2024 tijdvak 2 – vraag 14

De overheid van een land stimuleert de scholing van volwassenen. Daarom kent het land een regeling waarbij scholingskosten aftrekbaar zijn voor de inkomstenbelasting. Een voorwaarde voor belastingaftrek is dat de studie gericht moet zijn op een beroep en niet op een hobby. Niet alle opleidingstrajecten leiden tot een baan met voldoende inkomen. Bij het controleren van de voorwaarden voor scholingskostenafrek kan de overheid te maken krijgen met asymmetrische informatie.

Leg uit dat asymmetrische informatie een financieel risico voor de overheid kan veroorzaken.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Asymmetrische informatie speelt een rol als de overheid niet (goed) weet of een belastingplichtige / een studie voldoet aan de voorwaarde dat het gericht is op een beroep (met voldoende inkomen), terwijl de ontvanger van de subsidie dat wel weet.
- Dit kan betekenen dat er ook studiekosten worden afgetrokken door belastingplichtigen voor wie de regeling niet bedoeld is en hierdoor ontstaan hogere uitgaven voor de overheid / hierdoor zijn de toekomstige belastingopbrengsten lager dan verwacht.

34. Economie HAVO 2021, tijdvak 1, vraag 17

Oefenvraag examen 2021 tijdvak 1 – vraag 17

Een zorgverzekeraar wil graag een plan uitwerken om premiedifferentiatie toe te passen om de zorgkosten als gevolg van alcoholgebruik anders te verdelen. De verzekerden worden ingedeeld in risicoklassen naar hun gemiddelde alcoholgebruik.

klasse 1: minder dan 0,5 glas per dag

klasse 2: tussen 0,5 en 1 glas per dag

klasse 3: meer dan 1 glas per dag

Verzekerden kunnen premiekorting krijgen als ze in klasse 1 of 2 zitten. De verzekeraar baseert de indeling in risicoklassen op een verklaring die de verzekerde heeft ingevuld.

Leg uit dat er sprake is van asymmetrische informatie bij premiedifferentiatie naar risicoklasse.

Maximumscore 1 punt

Voorbeelden van een juist antwoord zijn:

Er is sprake van asymmetrische informatie

- Omdat verzekerden meer informatie hebben over het eigen alcoholgebruik dan de verzekeraar.
- Omdat de verzekeraar de verklaring van de verzekerde niet gemakkelijk kan controleren.

4.3 Risico en rente

35. Economie HAVO 2019, tijdvak 2, vraag 20

Oefenvraag examen 2019 tijdvak 2 – vraag 20

De aankoop van een woning wordt vaak gefinancierd met een hypothecaire lening. Bij een hypothecaire lening is het rentepercentage dat de bank rekent lager dan bij een consumptieve lening. De laatste 30 jaar is het nominale rentepercentage op hypothecaire leningen gedaald. In 2016 bereikte dat rentepercentage zelfs een laagterecord.

Leg uit waarom banken op hypothecaire leningen een lager rentepercentage rekenen dan op consumptieve leningen.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juiste uitleg is:

- Bij een hypothecaire lening is er sprake van een onderpand (en bij een consumptieve lening is dat niet het geval)
- Waardoor het risico voor de verstrekker van de lening lager is dan bij een andere vorm van lenen en derhalve een lagere rente in rekening kan worden gebracht

5. Welvaart en groei

5.1 Macro economische kringloop, nationaal inkomen en welvaart

36. Economie HAVO 2023, tijdvak 2, vraag 28

Oefenvraag examen 2023 tijdvak 2 – vraag 28

Van de website van Deel-Kar.nl:

Auto's zijn duur en staan veruit het grootste deel van hun leven stil. Waarom dan niet je eigen auto delen met een ander, als je hem zelf niet gebruikt? Dat leidt tot minder autobezit en dat is goed voor het milieu. Bied uw auto aan via de app, waar u uw auto kunt omschrijven en kunt aangeven welke vergoeding u vraagt aan de huurder. Natuurlijk is uw auto goed verzekerd via onze partner Deel-Zeker! Of vul uw postcode in en bekijk welke auto's u kunt huren en welke vergoeding door de autobezitter aan u wordt gevraagd. Voor elke transactie die via onze app of website tot stand komt betaalt de de autobezitter € 10 aan Deel-Kar.nl als vergoeding voor de bemiddeling.

Leg uit dat er toegevoegde waarde ontstaat bij een transactie via Deel-Kar.nl.

Maximumscore 1 punt

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Als de omzet van Deel-kar.nl hoger is dan de inkoopkosten van Deel-Kar.nl ontstaat er toegevoegde waarde / neemt het bbp toe. (Deel-kar.nl levert een dienst waar weinig tot geen inkoopkosten bij komen kijken.)

37. Economie HAVO 2024, tijdvak 1, vraag 27

Oefenvraag examen 2024 tijdvak 1 – vraag 27

Maak onderstaande redenering economisch juist:

De bruto toegevoegde waarde van de Nederlandse bedrijven in de toeristische sector kan worden berekend door te kijken naar het verschil tussen de omzet en de waarde van de ...(1)....

Het bbp van een land bestaat uit de toegevoegde waarde van de bedrijven en de toegevoegde waarde van ...(2).... De laatste is gelijk aan ...(3)....

Kies uit:

bij (1) ingekochte hulp- en grondstoffen / investeringen / primaire inkomens

bij (2) het buitenland / de overheid

bij (3) de ambtenarensalarissen / het saldo van de primaire inkomens uit het buitenland

Maximumscore 2 punten

Het juiste antwoord is:

- (1) ingekochte hulp- en grondstoffen
- (2) de overheid
- (3) de ambtenarensalarissen

38. Economie HAVO 2024, tijdvak 1, vraag 26

Oefenvraag examen 2024 tijdvak 1 – vraag 26

De wereldbevolking blijft groeien. Bovendien zijn er, mede door lagere prijzen, steeds meer mensen in staat om vaker en langer te reizen. De bestedingen in de sector toerisme nemen daardoor wereldwijd toe. Ook in Nederland leveren hogere bestedingen in deze sector in toenemende mate een bijdrage aan het bruto binnenlands product (bbp) en de werkgelegenheid. Driekwart van de bestedingen in de sector toerisme is te danken aan de bestedingen van buitenlandse toeristen in Nederland.

Zijn de bestedingen van buitenlandse toeristen voor de Nederlandse economie in Nederland een vorm van import, van export of geen van beide? Leg je keuze uit.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Nederlandse bedrijven (in de toerismebranche) verkopen producten/ diensten aan het buitenland / aan buitenlandse toeristen, dus het betreft voor Nederland economisch gezien een export.

39. Economie HAVO 2021, tijdvak 1, vraag 21

Oefenvraag examen 2021 tijdvak 1 – vraag 21

Uit een krant, januari 2016:

In de periode 2010 tot en met 2015 heeft de wisselkoers van de Zwitserse frank (CHF) ten opzichte van de euro (€) een stijging van ruim 20% doorgemaakt. Hierdoor is de internationale concurrentiepositie van Zwitserland verslechterd. Met name de Zwitserse toeristenindustrie, die een belangrijk deel van de export uitmaakt, is hierdoor hard geraakt. Toeristen kiezen nu vaker voor een vakantie in eurolanden zoals Oostenrijk, Duitsland en Italië.

Worden de bestedingen van buitenlandse toeristen in Zwitserland op de lopende rekening of op de kapitaalrekening van de Zwitserse betalingsbalans geboekt?

Maximumscore 1 punt

Het juiste antwoord is:

- Lopende rekening.

40. Economie HAVO 2021, tijdvak 1, vraag 6

Oefenvraag examen 2021 tijdvak 1 – vraag 6

In de periode 2012–2017 was India een van de snelst groeiende economieën van de wereld. Het nominale bruto binnenlands product (bbp) per hoofd van de bevolking is in die periode bijna verdubbeld. De groei van het nominale bbp is voornamelijk te verklaren door een toename van de consumptie van de middenklasse en door een toename van de buitenlandse investeringen.

Een Indiase econoom stelt:

1 "Hoewel het nominale bbp per hoofd van de bevolking bijna is verdubbeld, betekent dat niet dat de welvaart in India ook bijna twee keer zo groot is."

2 "Het belangrijkste probleem in India is de matige infrastructuur. Daarom moet de overheid daar fors in investeren."

Noem een argument waarom het nominale bbp per hoofd van de bevolking een gebrekkige maatstaf kan zijn voor het meten van de welvaart in een land.

Maximumscore 1 punt

Voorbeelden van juiste argumenten zijn:

- Het zegt niets over de verdeling van het inkomen over de inwoners.
- Het zegt niets over de koopkracht van het inkomen.
- Het zegt niets over de welvaart in ruime zin.
- Het zegt niets over de informele economie.

5.2 Economische groei

41. Economie HAVO 2022, tijdvak 1, vraag 1

Oefenvraag examen 2022 tijdvak 1 – vraag 1

Voor de economische ontwikkeling van Nederland is het nodig dat jongeren verder studeren. Een studiefinancieringsstelsel bevordert dat het hoger onderwijs voor zo veel mogelijk jongeren toegankelijk is.

Leg uit dat het de economische groei in Nederland bevordert als jongeren studeren.

Maximumscore 2 punten

Het juiste antwoord is:

- Door studeren neemt (het opleidingsniveau en) de arbeidsproductiviteit toe;
- En dit leidt tot een hoger bbp.

42. Economie HAVO 2025, tijdvak 1, vraag 1 en 2

Oefenvraag examen 2025 tijdvak 1 – vraag 1 en 2

Nederland heeft een wettelijk minimumuurloon voor alle werknemers van 15 jaar en ouder. In een talkshow debatteren twee economen over de gevolgen van het verhogen van dit minimumuurloon.

Econoom 1: 'Een hoger minimumuurloon kan leiden tot meer economische groei'.

Econoom 2: 'Een hoger minimumuurloon kan leiden tot een verslechtering van de Nederlandse internationale concurrentiepositie'.

Vraag 1: Leg de uitspraak van econoom 1 uit.

Vraag 2: Leg de uitspraak van econoom 2 uit.

Vraag 1: maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Door een verhoging van het minimumuurloon stijgt het (besteedbaar) inkomen, en daarmee stijgt de consumptie.
- Waardoor de productie / het bbp stijgt (en dus de economische groei).

Vraag 2: maximumscore 2 punten

Een juist antwoord bevat in relatie tot de context:

- Een correcte uitleg over het verband tussen loonkosten en loonkosten per product.
- Een correcte uitleg over het verband tussen loonkosten per product en de internationale concurrentiepositie.

Opmerking

Antwoorden via bestedingsinflatie in combinatie met de productiecapaciteit kunnen maximale scorepunten opleveren.

43. Economie HAVO 2023, tijdvak 1, vraag 18

Oefenvraag examen 2023 tijdvak 1 – vraag 18

De Europese Centrale Bank (ECB) pakt flink uit met een nóg lagere rente om de bestedingen te stimuleren. De economie heeft het hard nodig, vindt de ECB. [...]

Vanuit de Verenigde Staten (VS) komt kritiek op de renteverlaging door de ECB. Een Amerikaanse politicus: "Die renteverlaging door de ECB kan zorgen voor een verslechtering van de internationale concurrentiepositie van de VS."

Leg uit dat een renteverlaging van de ECB zorgt voor een verslechtering van de internationale concurrentiepositie van de VS.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Door een verlaging van de rente dalen de kosten van Europese producenten.
- Hierdoor kunnen prijzen van Europese producten dalen ten opzichte van prijzen van Amerikaanse producten (waardoor de internationale concurrentiepositie van de VS verslechtert).

Of

- Indien de ECB de rente verlaagt zal de rente in de VS relatief hoog zijn. Meer internationale beleggers zullen in de VS krediet willen verlenen. Hierdoor is er meer vraag naar de dollar waardoor de dollar apprecieert.
- Amerikaanse producten worden in euro's duurder (waardoor de internationale concurrentiepositie van de VS verslechtert).

Opmerkingen

- Bij een antwoord in de lijn van het tweede voorbeeld moeten kapitaalstroom en vraag naar dollars verwoord zijn voor het eerste scorepunt.
- Een beredenering vanuit de EU kan juist zijn.

44. Economie HAVO 2021, tijdvak 2, vraag 11

Oefenvraag examen 2021 tijdvak 2 – vraag 11

Behalve exportsubsidies, dumping en importheffingen zijn ook andere protectionistische maatregelen mogelijk.

Noem een andere protectionistische maatregel en licht toe hoe deze maatregel zorgt voor protectionisme.

Maximumscore 2 punten

Voorbeelden van een juist antwoord zijn:

- Administratieve handelsbelemmeringen (zorgen voor protectionisme), want de toegang van buitenlandse producten tot de binnenlandse markt wordt dan bemoeilijkt door kwaliteitseisen / administratief werk aan de grens.
- Een invoercontingent / quotum (zorgt voor protectionisme), want er mag dan slechts een beperkte hoeveelheid (goedkopere) goederen geïmporteerd worden, waardoor de eigen industrie beschermd wordt.

45. Economie HAVO 2021, tijdvak 2, vraag 6

Oefenvraag examen 2021 tijdvak 2 – vraag 6

Uit een krant, 2018:

Volgens de Verenigde Staten (VS) dumpst het buitenland staal op de Amerikaanse markt, waardoor de werkgelegenheid in deze sector in de VS onder druk staat. Deze dumping wordt mogelijk gemaakt door de exportsubsidies die buitenlandse overheden aan hun staalproducenten geven. Dumping is een van de oorzaken van het tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans van de VS. De VS willen met protectionistische maatregelen proberen dit tekort tegen te gaan én de eigen werkgelegenheid te beschermen.

Met ingang van 1 juni 2018 stellen de VS daarom een importheffing in van 25% op staal uit onder andere de Europese Unie (EU). Een aantal maanden eerder hebben de VS deze heffing al doorgevoerd op staal uit China. Het opleggen van importheffingen door de VS wordt gezien als de start van een wereldwijde handelsoorlog. De buitenlandse handelspartners hebben namelijk plannen voor tegenmaatregelen, waarbij importheffingen geheven zullen worden op specifieke Amerikaanse producten.

Leg uit hoe buitenlandse exportsubsidies op staal dumping op de Amerikaanse markt mogelijk maken.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juiste uitleg is:

- Door exportsubsidies kunnen buitenlandse bedrijven staal verkopen onder de prijs op hun thuismarkt, zodat klanten op de Amerikaanse markt dit goedkopere product zullen kopen.

5.3 Ongelijkheid en herverdeling

46. Economie HAVO 2026, tijdvak 1, vraag 7

Oefenvraag examen 2026 tijdvak 1 – vraag 7

Maak van de onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.

- Er is een progressief belastingstelsel. Een stijging van het inkomen leidt tot een ...(1)... van het gemiddeld belastingtarief. Secundaire inkomens zullen ...(2)....
- Lage inkomens consumeren een groter deel van hun inkomen dan hoge inkomens. Hierdoor dragen lage inkomens een ...(3)... deel van hun inkomen af aan ...(4)... belastingen, zoals btw en accijnzen.
- Bij de premies sociale zekerheid betaalt iedereen hetzelfde percentage over het belastbaar inkomen tot € 38.000. Over het inkomen daarboven wordt geen premie betaald. Dit betekent dat er sprake is van een ...(5)... premiestelsel.

Kies uit:

- bij (1) daling / stijging
- bij (2) denivelleren / nivelleren
- bij (3) groter / kleiner
- bij (4) directe / indirecte
- bij (5) degressief / progressief / proportioneel

Maximumscore 3 punten

Het juiste antwoord is:

- (1) stijging
- (2) nivelleren
- (3) groter
- (4) indirecte
- (5) degressief

(1) en (2) juist = 1 punt

(3) en (4) juist = 1 punt

(5) juist = 1 punt

47. Economie HAVO 2026, tijdvak 1, vraag 9

Oefenvraag examen 2026 tijdvak 1 – vraag 9

De overheid gebruikt de belastingopbrengsten om inkomen te herverdelen.

Geef een voorbeeld van een overheidsuitgave waarmee inkomen wordt herverdeeld.

Maximumscore 1 punt

Voorbeelden van een juist antwoord zijn:

- toeslagen (voor zorg / huur)
- (sociale) uitkeringen
- subsidies en persoonsgebonden overdrachten
- bijstand

48. Economie HAVO 2022, tijdvak 2, vraag 30

Oefenvraag examen 2022 tijdvak 2 – vraag 30

Nederland kent een progressief belastingsysteem.

Leg uit hoe het progressieve belastingsysteem ertoe bijdraagt dat de secundaire inkomens gelijkverdeeld zijn dan de primaire inkomens.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juiste uitleg is:

- Bij een progressief belastingstelsel betaalt iemand met een hoger inkomen procentueel meer belasting dan iemand met een lager inkomen.
- Hierdoor zijn de inkomensverschillen ná belasting kleiner dan vóór belasting.

5.4 Arbeidsmarkt en werkloosheid

-

6. Goede tijden, slechte tijden

6.1 Conjunctuur en conjuncturele verschijnselen

49. Economie HAVO 2026, tijdvak 1, vraag 20

Oefenvraag examen 2026 tijdvak 1 – vraag 20

Leg uit dat deflatie kan leiden tot een hogere werkloosheid.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Consumenten verwachten bij deflatie verdere prijsdaling en stellen hun consumptie uit. (1)
- Hierdoor zal de productie dalen, waardoor de vraag naar arbeid daalt (en zal de werkloosheid stijgen.) (1)

Opmerking

Voor het toekennen van het tweede scorepunt moet productie zijn verwoord. toeslagen (voor zorg / huur).

50. Economie HAVO 2023, tijdvak 1, vraag 17

Oefenvraag examen 2023 tijdvak 1 – vraag 17

Leg uit dat verwachte deflatie een negatieve invloed heeft op de economische groei.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Consumenten verwachten *(verdere) prijsdaling* en *stellen hun aankopen uit*, en
- hierdoor *dalen de bestedingen* en *daalt de productie*. Dit leidt tot een lagere economische groei.

Opmerking

De cursief gedrukte aspecten moeten genoemd of verwoord zijn voor toekenning van scorepunten.

51. Economie HAVO 2024, tijdvak 2, vraag 17

Oefenvraag examen 2024 tijdvak 2 – vraag 17

Uit een krant:

De Europese Centrale Bank (ECB) heeft haar belangrijkste rentetarief verlaagd naar 0,05% per jaar. Dit rentebesluit is genomen om te voorkomen dat er deflatie ontstaat, als gevolg van de laagconjunctuur waarin de Europese economie zich bevindt. Verwacht wordt dat de renteverlaging zal doorwerken in andere rentetarieven. Dat kan tot gevolg hebben dat:

- spaarders zullen overstappen naar aandelen;
- particuliere bestedingen (consumptie en investeringen) toenemen;
- meer huurders een eigen woning gaan aanschaffen.

Leg uit dat deflatie de laagconjunctuur versterkt.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juiste uitleg is:

- Consumenten verwachten verdere prijsdalingen en stellen consumptie uit (met als gevolg dat bedrijven hun investeringen uitstellen).
- Dit kan leiden tot een negatieve spiraal van steeds verder dalende bestedingen / productie.

52. Economie HAVO 2016, tijdvak 1, vraag 22

Oefenvraag examen 2016 tijdvak 1 – vraag 22

Leg uit dat het consumentenvertrouwen een conjunctuurindicator is.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juiste uitleg is:

- Afhankelijk van het consumentenvertrouwen stellen huishoudens hun consumptie bij;
- Als gevolg hiervan kan de productie (conjunctuur) veranderen.

53. Economie HAVO 2025, tijdvak 2, vraag 11

Oefenvraag examen 2025 tijdvak 2 – vraag 11

Uit een krant: Afgelopen maand daalden de aandelenkoersen in de Verenigde Staten (VS) zeer sterk. In één week zelfs gemiddeld met 8,5 procent. Deze daling wordt door een deel van de beursanalisten gezien als een 'gezonde' correctie. Andere analisten maken zich juist zorgen over het effect dat deze daling heeft op het consumentenvertrouwen.

De aandelenkoers wordt bepaald door vraag en aanbod van aandelen op de aandelenmarkt.

Leg uit dat door de daling van de aandelenkoersen, via het consumentenvertrouwen, het bbp kan afnemen.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Door de dalende aandelenkoersen daalt het vermogen van consumenten. Hierdoor zal het consumentenvertrouwen verslechteren.
- Hierdoor gaan consumenten / bedrijven minder besteden, waardoor de productie zal dalen.

6.2 Overheid, centrale bank en conjunctuur

54. Economie HAVO 2026, tijdvak 2, vraag 12

Oefenvraag examen 2026 tijdvak 2 – vraag 12

De Nederlandse overheid heeft in 2018 een positief overheidssaldo. [...]

Onder economen heerst verdeeldheid over wat de overheid het beste met het overheidsoverschot kan doen: de staatsschuld verlagen of de overheidsbestedingen laten toenemen.

Econoom A is een voorstander van het verlagen van de staatsschuld en stelt:

- I. Als de overheid in economisch goede tijden de staatsschuld verlaagt, ontstaat er ruimte om in economisch slechte tijden de overheidsuitgaven te verhogen.
- II. Een verlaging van de staatsschuld kan via de vermogensmarkt tot een hogere consumptie leiden.

Leg uit dat econoom A volgens stelling I een voorstander is van een anticyclisch begrotingsbeleid.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Econoom A is voorstander van een anticyclisch begrotingsbeleid, want de overheid zal in economisch goede tijden de belastingen verhogen / de overheidsuitgaven verlagen, (waardoor de staatsschuld daalt) (1)
- Waardoor de overheidsuitgaven in economisch slechte tijden verhoogd kunnen worden en de staatsschuld kan stijgen. (1)

55. Economie HAVO 2025, tijdvak 1, vraag 6

Oefenvraag examen 2025 tijdvak 1 – vraag 6

Noem twee voorbeelden van anticyclisch begrotingsbeleid van de overheid, in een laagconjunctuur.

Maximumscore 2 punten

Voorbeelden van juiste antwoorden zijn:

- loonbelasting verlagen
- btw verlagen
- dividendbelasting verlagen
- vennootschapsbelasting verlagen
- uitkeringen verhogen
- overheidsuitgaven aan zorg verhogen
- overheidsuitgaven aan onderwijs verhogen
- overheidssubsidies verhogen
- ambtenarensalarissen verhogen
- meer ambtenaren in dienst nemen

per juist antwoord 1 punt toekennen

Opmerking

Het voeren van monetair beleid is onjuist.

56. Economie HAVO 2025, tijdvak 2, vraag 2

Oefenvraag examen 2025 tijdvak 2 – vraag 2

In veel EMU-landen is sprake van een laagconjunctuur, in enkele landen zelfs van een recessie. Daarom pleiten economen in verschillende EMU-landen voor het voeren van anticyclisch begrotingsbeleid.

De EMU-landen kunnen geen anticyclisch begrotingsbeleid voeren, als hun overheidstekort dan uitkomt boven de afgesproken grens van maximaal 3% van het bbp.

Het beleid in het buitenland heeft gevolgen voor Nederland.

Leg uit als andere EMU-landen in een recessie anticyclisch begrotingsbeleid voeren, het bbp in Nederland kan stijgen.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Door anticyclisch begrotingsbeleid in andere EMU-landen stijgt het bbp in die landen, waardoor (de consumptie en) de import van die landen zullen toenemen.
- Daardoor kan Nederland meer exporteren en produceren waardoor het bbp in Nederland ook zal toenemen.

57. Economie HAVO 2026, tijdvak 2, vraag 10

Oefenvraag examen 2026 tijdvak 2 – vraag 10

Automatische stabilisatoren hebben invloed op het overheidssaldo.
Noem twee automatische stabilisatoren.

Maximumscore 2 punten

Het juiste antwoord is:

- het (progressieve) belastingstelsel
- sociale uitkeringen

58. Economie HAVO 2019, tijdvak 1, vraag 7

Oefenvraag examen 2019 tijdvak 1 – vraag 7

Leg uit dat werkloosheidsuitkeringen een dempende invloed kunnen hebben op een neergaande conjunctuur.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juiste uitleg is:

- In een neergaande conjunctuur nemen bestedingen / inkomens af (als gevolg van toenemende werkloosheid)
- Door werkloosheidsuitkeringen wordt dit effect beperkt

59. Economie HAVO 2026, tijdvak 2, vraag 18

Oefenvraag examen 2026 tijdvak 2 – vraag 18

Venezuela is een land dat te maken heeft met een hoge inflatie. [...]

De centrale bank van Venezuela besluit om in te grijpen om de hoge inflatie te bestrijden.

Leg uit hoe de centrale bank van Venezuela zal ingrijpen om de hoge inflatie te bestrijden.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- De centrale bank van Venezuela zal de rente verhogen. Hierdoor wordt lenen minder aantrekkelijk / sparen aantrekkelijker. (1)
- De bestedingen zullen hierdoor afnemen, waardoor de vraag naar goederen afneemt (en dus de inflatie zal dalen). (1)

60. Economie HAVO 2025, tijdvak 1, vraag 7

Oefenvraag examen 2025 tijdvak 1 – vraag 7

Leg uit of de centrale bank de rente zal verhogen of verlagen om de inflatie te laten stijgen.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- De centrale bank zal de rente verlagen, waardoor lenen aantrekkelijker / sparen onaantrekkelijker wordt.
- Hierdoor zal de consumptie / zullen de investeringen / de bestedingen stijgen, waardoor de (bestedings) inflatie stijgt.

61. Economie HAVO 2023, tijdvak 1, vraag 16

Oefenvraag examen 2023 tijdvak 1 – vraag 16

Uit een krant, 2019:

De Europese Centrale Bank (ECB) pakt flink uit met een nóg lagere rente om de bestedingen te stimuleren.

De economie heeft het hard nodig, vindt de ECB.

Het is de taak van een centrale bank om er alles aan te doen om de inflatie op een gewenst stabiel niveau (2%) te houden. De ECB wil de inflatie op dit moment stimuleren, om een veiligheidsmarge te hebben tegen de mogelijke risico's van deflatie.

Leg uit dat de renteverlaging door de ECB kan leiden tot een hogere inflatie.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Door een verlaging van de rente wordt geld lenen aantrekkelijker / wordt sparen minder aantrekkelijk (mits de algemene banken de renteverlaging doorgeven aan de consument),
- hierdoor nemen de bestedingen toe en zal, bij gelijkblijvende productie(capaciteit), de inflatie kunnen toenemen.

62. Economie HAVO 2022, tijdvak 1, vraag 22

Oefenvraag examen 2022 tijdvak 1 – vraag 22

De president van de ECB kondigt een renteverlaging aan naar 0,25 procent om de deflatie in Europa tegen te gaan. Als gevolg van de renteverlaging door de ECB verlagen de Nederlandse banken op hun beurt de rente voor hun klanten.

Leg uit dat de renteverlaging door Nederlandse banken deflatie in Nederland kan tegengaan.

Maximumscore 2 punten

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Door de renteverlaging zullen de bestedingen van consumenten toenemen / wordt voorkomen dat consumenten bestedingen uitstellen (omdat consumenten minder gaan sparen / gemakkelijker kunnen lenen).
- Door de stijgende vraag / doordat de vraag op peil blijft, ontstaat (bij gelijkblijvend aanbod) opwaartse druk op de prijzen.

